

Ladányi Andor

Az első zsidótörvény megszületése

A magyarországi zsidókérdés „végső megoldásig” vezető út első állomása az 1938. május végén elfogadott, „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló törvény volt. Ez a német nemzetiszocializmus zsidóellenes törvényei – az 1933. évi törvények árjaparagrafusai és az 1935. évi fajvédelmi törvények – után Európában az első zsidótörvény volt (az olasz zsidótörvényt is közel fél évvel megelőzve). E törvény tartalma, tényleges célja ismeretes, megszületése körülményeinek részletes feldolgozására azonban eddig nem került sor; tanulmányomban e feladatot kívánom elvégezni.

AZ ELŐZMÉNYEK

Darányi Kálmán miniszterelnök a kormánypárt 1937. április 18-án Szegeden tartott nagygyűlésén a zsidókérdéssel is foglalkozott. Megállapította, hogy van zsidókérdés, Magyarországon a zsidó lakosság arányszáma nagyobb, mint a legtöbb más országban, és a zsidókérdésnek „amely főleg gazdasági probléma, a magva abban rejlik, hogy a zsidóság még ezen magas arányszámát is jóval meghaladóan jutott érvényesülésre a gazdasági életben”. Váratlan volt a beszéd e része, mert jóllehet az előző két évben az antiszemitizmus erősödésével a zsidókérdés – elsősorban a zsidóság gazdasági térfoglalására és egyes értelmiségi pályákon való magas arányára hivatkozva – ismétlődően felmerült, a kormányzat azonban arról mindazideig hallgatott. (Ezzel kapcsolatban Werkmeister, a budapesti német követség tanácsosa a birodalmi külügyminisztériumnak tett jelentésében figyelemreméltónak tekintette a miniszterelnöki beszéd e részét, minthogy „a zsidókérdés nyilvános elismerését és tárgyalását minden eddigi kormányzat mindig tudatosan kerülte”).¹

A szegedi beszédet követően azonban a kormányzat részéről a zsidókérdés „megoldása” érdekében közel egy évig semmilyen konkrét intézkedés vagy legalábbis előmunkálat nem tör-

tént. Ugyanakkor az antiszemitizmus fokozatosan erősödött, részben a nyilas-nemzetiszocialista pártok szélsőséges agitációja, részben pedig a kormánypárt jobbszárnyának növekvő aktivitása következtében.

1938 elejétől az antiszemitizmus tovább erősödött, a nyilas-nemzetiszocialista pártok nagymértékben fokozott tevékenységet fejtettek ki. A Szálasi Ferenc vezette Magyar Nemzeti Szocialista Párt agresszív zsidóellenes agitációja és szociális demagógiája mellett nyíltan hirdette, hogy a hatalom megszerzésére törekszik; az új év hajnalán mintegy 100.000, „1938: Szálasi!” szövegű röpcédulát terjesztettek. A nemzetiszocialista lapok – a *Nemzet Szava*, az *Összetartás* és a *Virradat* – szélsőséges antiszemita propagandát folytattak.

A kormánypárt jobbszárnya, amely – Zsitvay Tibor emlékiratát idézve – „minden alkalmat megragadott, hogy náci mintára szerkesztett 'zsidótörvény' hozatalát sürgesse”, és – mint a *Virradat* írta január elején – „egyre határozottabb formában hangoztatta aggodalmát amiatt a türelmesség miatt, mellyel nálunk a zsidókérdést [...] hivatalos köreink kezelik”. Ugyanebben az időben a szélsőjobboldali katonatisztek egy csoportjának memorandumát Soós Károly tábornok magánkihallgatáson, Darányi Kálmán miniszterelnök jelenlétében ismertette a kormányzóval. A memorandum hangsúlyozta, hogy Magyarország történelmi céljait csak gyors fegyverkezéssel lehet elérni, és sürgette a zsidókérdés megoldását. Az utóbbival kapcsolatban követeléseik között szerepelt a zsidó befolyás visszaszorítása a gazdasági életben és olyan törvény meghozatala, amely véget vet a zsidó befolyásnak a sajtóban, a színházi életben, a filmgyártásban és más kulturális tevékenységek terén. A kormányzat részéről a zsidókérdést illetően az első konkrét megnyilatkozásnak Fabinyi Tihamér pénzügyminiszternek a pécsi kereskedelmi testületben január 16-án elhangzott, mérsékelt hangú beszéde tekinthető, amely szerint „a magyar keresztény társadalom [...] joga-

san el akarja foglalni azokat a gazdasági pozíciókat, amelyekből hosszú évtizedeken keresztül önmagát szorította ki”. Hozzátette azonban, hogy ez nem jelenti azok kizárását, akik „évtizedek óta művelték tisztességgel és hozzáértéssel ezt a munkaterületet”.²

A kormánypárt jobbszárnya a következő másfél hónapban – mint Shvoy Kálmán írta naplójában – „Darányi és Hóman által is ez irányban befolyásolva mind jobban és jobban jobb felé tolódott”. Ezt tükrözte a szélsőjobb oldali, fajvédő Endre Lászlónak a kormánypárt jobbszárnyának támogatásával Pest megyei alispánná választása. (A tiszteletére rendezett, február 4-i társasvacsorán több mint 1200-an vettek részt, köztük számos kormánypárti politikus, Sztranyavszky Sándor, a képviselőház elnöke pedig pohárköszöntőjében a jobboldali politika győzelmét hangoztatva lényegében elmosta a konzervatív jobboldal és a radikális szélsőjobb közötti különbséget.) A kormánypárt jobbratolódását fejezte ki Tasnádi Nagy András pártelnökké választása és Hóman Bálint helyettes pártvezérsége.

A jobbratolódásban, Darányi befolyásolásában több visszaemlékezés tanúsága szerint jelentős szerepe volt Hómannak. A genfi *Journal des Nations* is utóbb, némi túlzással azt írta, hogy Hóman „a nemzeti szocialisták kimondott barátja”. (Macartney munkájában ezt enyhíteni igyekezett: „Hóman, a man of the Right, although a much better Hungarian, and less extreme, than his repute.”)³

Az antiszemitizmus erősödéséhez, a nyilas mozgalom fokozott aktivitásához hozzájárultak a romániai események, a Goga-kormány zsidóellenes intézkedései is. A nemzetiszocialista mozgalmak szélsőséges, uszító tevékenységének mérséklése, legális keretek közé való helyezése érdekében Darányi megbízásából Hóman megbeszélést folytatott Szálasival, ez azonban nem vezetett eredményre. A kormányzat ezért a szélsőjobb oldali erővel szembeni politikájában – mint a későbbiekben is – a tárgyalásokat adminisztratív intézkedésekkel kombinálva, február 21-én a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot feloszlatta, és Szálasit a szervezkedésben vezető szerepet játszó 72 hívével együtt rendőri felügyelet alá helyezte. (Jellemző, hogy 16, a kormánypárt jobbszárnyához tartozó képviselő „tájékoztatást” kért a belügyminisztertől a rendőrségi akcióval kapcsolatban...) Ez azonban korántsem jelentette a nyilas mozgalom visszaszorulását, Szálas

Társadalmi Egyesületek Szövetsége lapjának, a mindinkább szélsőjobb oldali orgánummá váló *Nemzeti Figyelő*nek egyik szerkesztőségi szobájából irányította tovább a mozgalmat.⁴

A politikai jobbratolódásról, az antiszemitizmus erősödéséről számoltak be több nyugati ország budapesti követségei. Így pl. az angol követ január 19-én azt jelentette Eden külügyminiszternek, hogy a szélsőséges szervezetek által folyamatosan ébrentartott antiszemita propaganda hatására megnőtt az országban a zsidókkal szemben táplált ellenszenv, az amerikai követ pedig január 26-i jelentésében azt írta, hogy az antiszemitizmus erősödésével a zsidókérdés „bármelyik pillanatban aktuálissá válhat”. Foglalkozott a zsidókérdéssel Böhle német külügyi államtitkár is a budapesti tárgyalásait ismertető február 7-i feljegyzésében, amely szerint „minden szervnél kifejezett zsidóellenességet állapítottam meg”.⁵

Februárban fokozta tevékenységét a nyilas-nemzetiszocialista mozgalmakkal már-már szimbiózisban levő Turul Szövetség, működésének középpontjában a zsidó-liberális sajtó elleni kampány, röpcédula-akció állt. A zsidóellenesség terjedésében jelentős szerepet vállalt a Baross Szövetség is. A liberális lapok és a szociáldemokrata *Népszava* ismételt felleptek az antiszemita hullám ellen, ennek azonban – saját olvasótáborukon kívül – nemigen volt hatása, mint ahogy hatástalan volt Bethlen Istvánnak a képviselőház közjogi bizottságának február 9-i ülésén elhangzott felszólalása is: „Hát nem látják-e [...] azok – mondotta –, akik azzal a jobbszélsőséggel kacérkodnak, hogy a zsidókérdésnek a német szisztéma alapján való megoldása ebben az országban a gazdasági és pénzügyi rendet egyik napról a másikra azonnal felforgatná. [...] ha nálunk a politikai élet gleichschaltolása következne be a szélsőjobb oldali eszmék jegyében, akkor mi Németországnak nem barátai, hanem cselédei leszünk.”⁶

A GYŐRI ÉS A SZENTESI BESZÉD

Az 1938 első két hónapjában történtek után, az akkori politikai légkörben a kormányzat most már szükségesnek tartotta a zsidókérdésben teendő intézkedések bejelentését. Erre a kormánypárt március 5-i győri nagygyűlésén került sor, amelyen Darányi beszédében a zsidókérdéssel is foglalkozott.

„Zsidókérdés van – mondotta –, s ez egyike el-

Darányi Kálmán győri beszéde

intézetlen közéleti problémáinknak. Ha pedig elintézetlen, akkor csak tervszerű és törvényes rendezését tartom lehetségesnek. A kérdés lényegét abban látom, hogy az ország határain belül élő zsidóság különleges diszpozíciójánál és helyzeténél fogva, de részben a magyar fajta közömbössége miatt is, aránytalanul nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágazataiban. Aránytalan az elhelyezkedés abból a szempontból is, hogy túlnyomórészt az ország városai- ban, elsősorban a fővárosban él. A zsidóság aránytalanul nagy számban helyezkedett el azokban a foglalkozási ágakban, amelyekben a kereseti lehetőség könnyebb és kedvezőbb. A zsidóságnak a fővárosban való tömörülése pedig természetesen kifejezésre jutott ennek a városnak kulturális és gazdasági életében, és ez a megnyilvánulás a magyarság élettörekvéseivel nem mindig áll harmóniában. Az ellentét, mely ebből az adott helyzetből kifejlődik, akadályozza a nemzeti erők teljes összefogását és állandó izgató momentum az ország közéletében. A kérdés törvényes és tervszerű rendezésének tehát alapfeltétele, hogy igazságos helyzetet teremtsünk [...], amely az említett szociális igazságtalanságokat helyrehozza, vagy kiküszöböli és a zsidóság befolyását a nemzeti élet kulturális és más területein illő mértékre csökkenti. Egy ilyen rendezés [...] magának a zsidóságnak is érdekét szolgálja, mert lényegesen enyhíteni alkalmas az antiszemitizmust és ezzel a szélsőséges türelmetlen mozgalmak terjedését.”

A zsidókérdés fentieknek megfelelő megoldására vonatkozólag a beszéd konkrétumokat nem tartalmazott, és az ezzel kapcsolatos törvény megalkotása sem szerepelt a közeljövőben az Országgyűlés elé terjesztendő, Darányi által megjelölt törvényjavaslatok között. A győri beszéd legfontosabb része azonban az egymilliárdos, 5 éves gazdasági program meghirdetése volt, ennek nagyobb részét közvetlenül vagy részben közvetve fegyverkezésre fordítva. A beruházások 60%-át a program egyszeri vagyona- dó kivetésével, 40%-át pedig belső kölcsön kibocsátásával szándékozott fedezni (ami a jelentős részben zsidó nagytőkét érintené).⁷

A győri beszédnek a zsidókérdésre vonatkozó részét a szélsőjobboldali lapok helyesléssel fogadták, a jobboldali sajtóorgánumok azonban nem vagy csak röviden kommentálták a miniszterelnök által mondottakat. Több liberális lap – a beszéd viszonylag mérsékelt voltára, valamint Darányinak az antiszemita uszítást folytató, a zsidókérdés erőszakos megoldására törekvő szélsőséges mozgalmak elleni fellépésére tekintettel – sem bírálta a beszéd e részét, csak néhány tett kritikai megjegyzéseket. (Így az *Esti Kurír* helytelenítette az általánosítást: a zsidóság „nem egy tömör, széjjelbonthatatlan, egynemű réteg”. Az *Újság* és a *Magyar Hírlap* egyaránt rámutatott a zsidóságnak az egyes foglalkozási ágakban való elhelyezkedésének, arányának okaira, és mindkét lap hivatkozott az alkotmányos elvek, a jogegyenlőség követelményeire.

A *Pesti Napló* csak annyit jegyzett meg, hogy egyes mondatokat „talán lehetett volna a mondanivaló minden megmásítása nélkül is másképp fogalmazni”. A szociáldemokrata *Népszava* szerint pedig az egész zsidókérdés csak arra való, hogy „az égető szociális problémákat álcázzák vele”. A győri beszéd e részének külföldi sajtóvisszhangja meglehetősen csekély volt. Elsősorban a német lapok – főleg a *Völkischer Beobachter* – ismertették azt, Ausztriában csak az *Abendblatt*, Olaszországban pedig csak a *Stampa* foglalkozott e kérdéssel. Az angliai, csehszlovákiai és lengyelországi lapok reflexiói azt emelték ki, hogy Darányi törvényes úton kívánja a zsidókérdést megoldani.⁸

Másnap a kormánypárt Csongrád megyei szervezetének Szentesen tartott nagygyűlésén Hóman – mint a párt helyettes vezére – beszédében a zsidókérdéssel foglalkozva, megkülönböztette annak gazdasági és általa világnézetinek nevezett oldalát. A gazdasági kérdésekkel kapcsolatban röviden megismételte a győri beszédben foglaltakat, részletesebben szolt viszont a világnézeteki kérdéstről, amelynek „alapja az – mondotta –, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban, ami egyes zsidó elemeknél, különösen az újonnan jötteknél, a magyartól idegen szemlélettel párosul. A történelem folyamán – tette hozzá –, a befogadott és itt talált idegen népelemek beházasodtak, elkeveredtek, áthasonultak a történetileg kialakult magyar fajba, beolvadtak a magyar nemzetbe, és ma ennek szerves részeként élnek [...] A zsidóság nem ment át ezen a folyamaton [...], különálló, sajátos életét élte, sajátos világszemlélettel és felfogással élt itt a magyarság körében”. E megállapítás a kormányzat részéről az első jele volt a zsidókérdés rasszista, faji jellegű kezelésének. (Ezt tartalmazta azután egy hónap múlva az első zsidótörvény indokolása, majd általános jelleggel, még határozottabban a második zsidótörvény Teleki Pál által fogalmazott indokolása.) Ugyanakkor Hóman (is) különbséget tett a „régii” és az „új” zsidók között: „A régiek igyekeztek igazodni a magyar közszellemhez, az újonnan jöttek azonban elkülönültek és ezért a magyarság idegeneknek tekinti őket. Ezeknek az újonnan jött elemeknek bizonyos felforgató mozgalmakban, eszmeáramlatok terjesztésében való részvétele általánosításokra vezetett és ezért a régóta itt lakó zsidóságnak is érdeke ennek a kérdésnek a megoldása, mert csak ez vezethet nyugodt együttélésre és a ma Európaszerte

mutatkozó antiszemita hangulat levezetésére.”

A zsidókérdés rendezésének eszközeivel kapcsolatban Hóman hangsúlyozta: „Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad; hiszen [...] vannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek a rendezésére.” Ezek között megemlítette a keresztény magyar ifjúság versenyképessé tételét, kölcsön és támogatás juttatását számukra a gazdasági életben, a jogosulatlanul bevándoroltak kitelepítését és az új beszivárgások megakadályozását, idegenellenőrző kormánybiztos kinevezését, valamint a zsidó ifjúság ránevelésével elérni azt, hogy „alkalmazkodjon a nemzeti közfelfogáshoz és közösítse ki magából mindazokat, akik a magyar életfelfogással és közszellemmel szembehelyezkednek”.⁹

Hóman beszéde tartalmában kétségkívül radikálisabb és hangjában élesebb volt a győri beszédnél. A szélsőjobboldali lapok különösen a beszédnek a zsidóság különálló, idegen voltának, a bevándorolt zsidókra vonatkozó részét emelték ki. (Az *Összetartás* szerint: „Különösen örömmel vesszük, hogy egy aktív miniszter jelentette ki, hogy a zsidóság idegen testként él ebben az országban, s ezt a lehetetlen állapotot, ezt a veszélyes helyzetet meg kell szüntetni”; az *Esti Újság* pedig azt írta: „az ország nem tűrheti, hogy gazdasági életünk legérzékenyebb idegközpontjaiban olyan bacillushordozók verjenek tanyát, akik néhány évvel ezelőtt talán csak hírből ismerték Magyarországot.”) Hóman a „szelektív antiszemitizmus” jegyében, a „régii” és az „új” zsidókat megkülönböztetve – Darányi beszédétől eltérően – a „galíciai kártyát”, a magyarországi antiszemitizmus régi fegyverét is bevetette, jóllehet ez ekkor már mindinkább anakronisztikussá vált. A külföldi – nagyrészt kelet-európai – zsidók bevándorlása ugyan a 19. században, az 1860-as évek végéig valóban jelentős méreteket öltött, 1870 után azonban a kivándorlás már nagyobb volt, mint a bevándorlás; 1870 és 1910 között több mint 110.000 fő vándorlási veszteség mutatkozott. A zsidóság számának növekedése ezekben az évtizedekben az igen nagy – az országos átlagot jóval meghaladó – természetes szaporodás eredménye volt. E tendencia a világháború után is folytatódott, 1920 és 1930 között a zsidóság száma közel 29.000 fővel csökkent, minthogy annyival többen vándoroltak ki, mint amennyien bevándoroltak; az utóbbiak száma – mint azt a filozemitizmussal aligha vádolható

Hóman Bálint szentesi beszéde

Kovács Alajos megállapította – „minden adat egybehangzó tanúsága szerint csak igen csekély lehetett”. Mindezt az 1930. évi népszámlálás adatai is meggyőzően bizonyították: az izraelita vallásúak 97,0%-a már a háború előtti Magyarország területén született, és 97,3%-a magyar anyanyelvű volt. Lehet, hogy Hóman ezeket az adatokat, Kovács Alajos írásait nem ismerte? ¹⁰

A győri és a szentesi beszédekét követően pár nap múlva, március 9-én – a győri program végrehajtása érdekében és a kormány jobbratolódását kifejezve – részleges kormányátalakításra került sor. Imrédy Béla tárcanélküli gazdasági miniszteri kinevezést kapott, Fabinyi Tihamér helyett Reményi-Schneller Lajos lett a pénzügyminiszter, Lázár Andor helyett pedig Mikecz Ödön az igazságügyminiszter. Ez utóbbi körülményeit – a miniszterváltást egészségügyi okokkal magyarázó „hivatalos” indokolással szemben – Lázár Andor visszaemlékezéseiből ismerjük.

Lázár beszámolt arról, hogy március 7-én vagy 8-án Hóman telefonon felhívta őt, és kérte, hogy menjen át a parlamentbe, mert a miniszterelnök szeretne vele hosszabban beszélni. Ott Hóman fogadta, és a beszélgetésük során a következőket mondta: „Ők úgy látják [...], hogy az én felfogásom attól a felfogástól, melyet a mi-

niszterelnök és ők is helyesnek tartanak az ország mikénti vezetése tekintetében, lényegesen eltér. Ennek következtében nekem meg kell változtatnom a követendő politikára vonatkozó felfogásomat, vagy pedig le kell vonnom ennek az ellentétnek a következményeit.” Lázár igyekezett Hómant meggyőzni felfogásának helytelenségéről, rámutatva arra is, hogy a zsidókérdésnek „a humanizmussal ellentétes módon történő kezelése nemzetünk jövőjét fenyegeti”. Közölte, hogy ő a meggyőződését nem változtatja meg, és így levonja ennek konzekvenciáit. Ekkor lépett be Darányi a szobába. „Szomorúan jellemző rá nézve, mennyire igyekezett elkerülni, hogy ő velem, régi barátjával közvetlenül nyíltan tárgyalja meg ezt a kérdést és elfogadta akkor is, más-kor is Hóman Bálint közvetítését és talán szuggesztíóját is.” Lázár sikertelenül igyekezett Darányit meggyőzni a politikai irányváltás helytelenségéről, és formálisan is bejelentette lemondását. Lázár visszaemlékezéseiben említést tett arról is, hogy Kelemen Kornél, aki bizalmas viszonyban volt a miniszterelnökkel, megkérdezte tőle: „Tulajdonképpen miért kell elmennie Andornak a miniszteri székből?” Darányi erre azt válaszolta, hogy „most olyan disznóságok jönnek, amelyeket nem lehetne Andorral, mint igazságügyminiszterrel együtt megcsinálni”. ¹¹

Az események menetére visszatérve: március 12-én bekövetkezett az Anschluss. Az Ausztriában, elsősorban Bécsben történekről a hazai napilapok részletesen beszámoltak, ennek során a zsidók elleni terrorhullámról (amelyet rövidesen követtek az „Arisierung” jogi rendelkezései), nagymértékben hasonlóan 1933 tavaszának németországi eseményeihez. A szélsőjobboldali sajtó mindezt lelkesen üdvözölte, az *Új Magyarország* Bécsbe kiküldött tudósítóját idézve: „E sorok írója [...] Berlinben átélte már a nemzeti szocializmus uralomra jutásának ezeket a mámoros óráit. De az antiszemitizmusnak ezt a szenvedélyes lobogását ott alig láttam.”

Az Anschluss hatására még nagyobb lendületet kapott Magyarországon az antiszemitizmus (a képviselőház március 29-i ülésén Rajniss „figyelmeztette a zsidó Fábrián Béla képviselőt: 'Hitlerék Bécsben vannak'”). Erősödött a nemzetiszocialista mozgalom, a szélsőjobboldali erőknél a zsidókérdés megoldására irányuló, a korábbiaknál is radikálisabb követelése. Ilyen körülmények között, a nyilasok előretörésére tekintettel Darányi ismét a velük való kapcsolat megteremtésére, mozgalmuk „legalizálására” törekedett. Az újabb tárgyalások első eredménye a lovasberényi pótválasztáson Hubay Kálmán győzelmének elősegítése volt (amit a német sajtó a szélsőjobb magyarországi térfoglalásának jelentős megnyilvánulásaként értékelt). A további tárgyalásokon megállapodás történt arról, hogy a következő választások során több nyilas képviselő kerülhet be a parlamentbe. A betiltott és illegálisan működő Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Nemzeti Szocialista Magyar Párt–Hungarista Mozgalom néven – Hubay elnökletével legális párttá alakult.¹²

A zsidókérdés a képviselőházban a választójogi törvényjavaslat március 23-án kezdődött vitája során is előtérbe került. Csak a fontosabb felszólalásokat ismertetve, először a kisgazdapárti Sulyok Dezső foglalkozott e kérdéssel. Rámutatott arra, hogy a gazdasági életben, a sajtóban és a színházi életben a pozíciókat „a zsidóság nem vette el senkitől [...] nem a másét vette el, hanem munkájával alkotott itt bizonyos értékeket, amelyek ma a nemzet közkinccsei”. Véleménye szerint nincs is zsidókérdés, de ha – mint igen sokan állítják – mégis van, akkor azt intézményesen meg kell oldani (és ezért olyan határozati javaslatot nyújtott be, hogy a kormány a zsidó vallású magyar állampolgárok jogviszonyainak rendezése tárgyában június 30-áig törvényjavaslatot ter-

1938. ÉVI

XV. TÖRVÉNYCIKK

a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról.

1. §. Felhatalmaztatik a m. kir. miniszterium, hogy a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítására végett szükséges és halaszthatatlanul sürgős intézkedéseket, ideértve az értelmiségi munkanélküliség leküzdése végett szükséges intézkedéseket is, — a jelen törvény kihirdetésétől számított három hónap alatt az alábbi §-okban megjelölt tárgykörben és alapelvek szerint rendelkezten tegye meg abban az esetben is, ha az intézkedés egyébként a törvényhozás ügykörébe tartoznék.

2. §. Utasítatik a m. kir. miniszterium, hogy :

a) akár időszakai, akár nem időszakai lap kiadója, szerkesztője vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársai részére sajtókamara ;
b) színművészek, filmszínészek, színházi és filmrendezők, úgyszintén színházi és filmművészeti ügyvezetők és ügykezelők, valamint színház- és filmiparban alkalmazott művészi segédszemélyzet (karszemélyzet) részére színművészeti és filmművészeti kamara felállításáról gondoskodjanak.

4. §. A sajtókamara, úgyszintén a színművészeti és filmművészeti kamara tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százalékát ne haladja meg.

Ebbe a húsz százalékba nem lehet beleszámítani :

a) a hadirokkantat, a tűzharcost, továbbá hősi halált halt szülőknek gyermekét és a hadiözvegvet ;

b) azt, aki az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt tért át valamely más bevett felekezetbe és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek a tagja ;

c) a b) pont alá eső szülőnek olyan leszármazóját, aki nem az izraelita felekezet tagja.

5. §. Akár időszakai, akár nem időszakai lapnál állandó munkaviszonyban álló munkatársul a 4. §. első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy számuk az állandó munkaviszonyban álló munkatársak számának húsz százalékát ne haladja meg .

7. §. Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarák tagjaiul a 4. §. első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban lehet felvenni, hogy számuk az összes tagok számának húsz százalékát ne haladja meg. Mindaddig, amíg az egyéb kamarai tagok arányszáma az összes tagok számának nyolcvan százalékát el nem éri, a 4. §. első bekezdése alá eső személyt a kamara csupán az újonnan felvett tagok öt százalékára erejéig vehet fel. Az illetékes miniszter a kamara felterjesztésére indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

A 4. §. második bekezdését a jelen §. esetében is megfelelően alkalmazni kell.

tett illetmények 20%-át. Azoknál a cégeknél, amelyekben az izraelita alkalmazottak aránya a 20%-ot meghaladja, mindaddig, amíg ez az arányszám 20%-ra nem csökken, csak 5% erejéig alkalmazhatók új munkaerőként izraeliták, és a 20%-os arányt legkésőbb 1948. január 1-jéig fokozatosan el kell érni.

A sajtókérdés rendezése céljából sajtókamarát kell felállítani. Az időszaki lapok szerkesztője, kiadója, munkatársa csak magyar állampolgárságú sajtókamarai tag lehet, és a kamara tagjai sorába izraeliták legfeljebb 15% erejéig vehetők fel, és ezek legalább kétharmadának olyanokból kell kikerülnie, akiknek négy nagyszülője közül legalább három Nagy-Magyarország területén született. Egy-egy napilapnál a munkatársaknak legfeljebb 20%-a lehet izraelita, illetményük nem haladhatja meg az összes munkatárs illetményének 20%-át. E rendelkezést 1939. január 1-jéig kell végrehajtani.

Az ügyvédi, orvosi és közjegyzői kamarák tagjainak sorába izraelitákat – beleértve az 1919. augusztus 1-je után kikeresztelkedetteket, ill. az ilyen atyától származókat – mindaddig, amíg arányuk a 20%-ot meghaladja, nem vehetők fel nagyobb arányban, mint az újonnan felvett tagok 5%-a.

Színészek, filmművészek és rendezők számára művészeti kamarát kell felállítani, tagjaik felvétele szempontjából a sajtókamarával kapcsolatos szabályok az irányadók.

A javaslat további pontjai a napilapok engedélyének felülvizsgálására és a telepítési törvény végrehajtása során elsősorban a zsidó birtokok igénybevételére vonatkoztak.¹⁴

E tervezetet alapul véve az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztálya azonnal elkezdte a törvényjavaslat kidolgozását. Ettől függetlenül, március végén a kormánypárt Makkai János javaslatára – túlnyomórészt a párt radikális jobbszárnyához tartozókból álló – bizottságot küldött ki a zsidókérdés tanulmányozására. E bizottság összesen két ülést tartott; az első, április 2-i ülésen elhangzottokról csak annyi szivárgott ki, hogy a bizottság a gazdasági és kulturális élet összes területén a numerus clausus bevezetését kívánta, javasolta az 1914 óta szerzett állampolgárságok felülvizsgálását, vita folyt továbbá a zsidónak minősítendő körének meghatározásával kapcsolatban a keresztény vallásra történt átérés időpontjáról.

A bizottság második ülésére április 7-én került sor, ezen Darányi, Imrédy és Mikecz is részt vett. Az ülésen Makkai ismertette a bizottság

tagjainak általa összesített javaslatait. Az ülés végén Darányi közölte, hogy az Igazságügyminisztérium a vonatkozó törvényjavaslatot időközben már elkészítette (ami lényegében azt jelentette, hogy a bizottság működése teljesen felesleges volt). A még aznap este tartott pártértekezleten a miniszterelnök bejelentette, hogy a törvényjavaslat elkészült, és azt a következő napon be fogja nyújtani az Országgyűlésnek. Hivatkozott arra, hogy az összhangban van a győri beszédben foglaltakkal, és kiemelte azt is, hogy e beszédet március 5-én, „tehát bizonyos [...] események előtt mondtam el. Ezt le akarom szögezni és szükségesnek tartom erre rámutatni.” Ezt követően Mikecz részletesen ismertette a törvényjavaslatot, majd Darányi újabb felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy a kormány „elment ebben a kérdésben az ésszerű lehetőségek határáig, azt azonban nem tűrhetem el, hogy saját pártomban bárki a hátam mögött rámlcitáljon”.¹⁵

Az április 9-én a napilapokban is közölt, „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” elnevezést viselő törvényjavaslat tartalmában, fő vonásait tekintve megegyezett Imrédy tervezetével. A törvényjavaslat 1. §-a – normatív törvényi szabályozás helyett – a kormányt hatalmazta fel arra, hogy „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása végett szükséges és halaszthatatlanul sürgős” intézkedéseket a további paragrafusokban megjelölt tárgykörben és alapelvek szerint három hónap alatt rendeletben tegye meg, „abban az esetben is, ha az intézkedés egyébként a törvényhozás ügykörébe tartoznék”. A törvényjavaslat – Imrédy előterjesztésének szerkezetétől eltérően – előbb a felállítandó sajtókamara és a színművészeti kamara, továbbá a szabad értelmiségi foglalkozások testületeivel kapcsolatos kérdéseket tartalmazta (az utóbbiak körét a mérnöki kamarával is kiegészítve). A törvényjavaslat fenntartotta a zsidók 20%-os arányát, abba nem számítva azonban bele az 1919. augusztus 1-je előtt áttérteket, továbbá a hadirokkantakat és a tűzharcosokat (hasonlóan az 1933. évi németországi árjatórvényekhez, amelyek Hindenburg kívánságának megfelelően ugyancsak kivételt tettek a világháborúban a fronton harcolókkal). A vállalatokra vonatkozó rendelkezések megegyeztek Imrédy tervezetével. A törvényjavaslat részletesen meghatározta a törvény hatálya alá tartozók körét, így a színművészeti kamara esetében ideértve a művészek és a rendezők mellett az ügyvezetőket és az ügykezelőket, valamint a művészeti segéd-

személyzetet, a vállalatoknál a kereskedősegedeket (!) is. A fentiek szerint tehát a javaslat korlátozó rendelkezései a zsidó értelmiségiekre és vállalati alkalmazottakra vonatkoztak, a zsidó nagytőkét nem érintették...

A javaslat felhatalmazta a kormányt a törvény rendelkezéseinek végrehajtása céljából adatszolgáltatási kötelezettség megállapítására és annak ellenőrzésére, azzal, hogy e kötelezettség megszegését vagy kijátszását kihágásnak minősítse és szankcionálja. A törvényjavaslat új – Imrédy tervezetében nem szereplő – rendelkezése volt a 9. §, amely a gazdasági válság elmélyülése idején hozott, a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedések rendeleti úton történő megtételére vonatkozó, az 1931. évi XXVI. törvényben adott felhatalmazás hatályának 1939. június 30-áig való meghosszabbítása, azzal a nehezen értelmezhető kiegészítéssel, hogy a felhatalmazás kiterjed „a termelés folytonosságát biztosító rendelkezések” megtételére is. A törvényjavaslatban a földbirtokpolitikai kérdések nem szerepeltek, Darányi azonban a pártértekezleten közölte, hogy a kormány ezeket is rövidesen rendezni fogja.¹⁶

A jobboldali és a liberális ellenzéki lapok egyaránt rámutattak – természetesen eltérő jelleggel – a törvényjavaslat rendkívül rövid idő alatt történt kidolgozására és benyújtására. (A jobboldali *Esti Újság* „valósággal szédületes tempó”-ról írt, míg a liberális *Újság* arra mutatott rá, hogy nyolc nap „ijesztően és könnyelműen kevés” egy törvényjavaslat elkészítésére.) E rendkívüli sietséget a törvény sürgős meghozatalának szándéka magyarázta. Ennek érdekében nyílt német nyomás – egyes visszaemlékezésekben és feldolgozásokban foglaltakkal ellentétben – az ismert források alapján nem volt tapasztalható.

Jóllehet az előző években vezető német személyiségeknek – elsősorban Goebbelsnek – egyes magyar politikusokkal folytatott beszélgetései során a zsidókérdés magyarországi helyzete néhány alkalommal felmerült, a német kormányzat 1939 januárjáig határozott formában nem vetette fel a külföldi országokat – köztük Magyarországot – illetően a zsidókérdésnek a német nemzetiszocialista teória és gyakorlat szerinti „megoldásának” szükségességét. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő még, hogy a német lapok igen gyakran közöltek a magyarországi zsidókérdésről, a szélsőjobboldali szervezetek akcióiról, követeléseiről cikkeket. (Ehhez „muníciót” többnyire az *Új Magyarorságtól* kaptak, azt a német sajtóiroda, a DNB budapesti kirendeltségének

útján juttatták el Berlinbe.) A NSDAP Rosenberg vezette külföldi hivatala pedig Magyarországra irányuló antiszemita propagandát is folytatott, irányítása alapján az Erfurtban működő Welt-Dienst szervezet és a hamburgi székhelyű Fichtebund röpiratokkal és magyar nyelvű könyvnyomatos újsággal segítette a szélsőjobboldali erők ez irányú tevékenységét.

A törvény sürgős megalkotását a kormányzat alapvetően a szélsőjobboldali erők növekvő antiszemita agitációjának, követeléseinek leszerelése, a nyilas-nemzetiszocialista mozgalmak hatalmi törekvéseinek elhárítása céljából tartotta szükségesnek; e törvénnyel ki akarta fogni a szelet a szélsőjobboldal vitorláiból. Ezt Imrédy és más politikusok Montgomery budapesti amerikai követtel április első felében folytatott beszélgetéseik során ismételten hangsúlyozták, Imrédy pedig utóbb azt is mondta a követnek, hogy e törvénnyel „elébe kell menni a nácioknak, és nem szabad várakozni, nehogy később sokkal szigorúbb törvényekre kényszerüljünk”.

Ezt figyelembe véve – miközben az izraelita hitfelekezetek képviselői szerve nyilatkozatában, majd az Országgyűlés két házához intézett emlékiratában tiltakozott a törvényjavaslat ellen – „vezető pozícióban lévő zsidók” a nyugati hatalmak diplomatáival történt megbeszéléseiken a viszonylag mérsékeltnek tekintett törvényt elfogadhatónak tartották. A Joint Foreign Committee május 11-i ülésének megállapítása szerint is „bizonyos zsidó körök [...] készek tiltakozásuk ellenére elfogadni a törvényjavaslatot, azért, hogy az újabb rosszat elkerüljék”. Ezzel kapcsolatban megemlítenéd, hogy Pelényi János washingtoni magyar követ április 15-i jelentésében beszámolt a Sumner Welles helyettes külügyi államtitkárral folytatott beszélgetéséről, amelynek során behatóan ismertette a magyarországi zsidókérdést és a kormánynak ezzel kapcsolatos helyzetét. Ennek alapján Welles „kifejezetten egyetértett velem abban, hogy a hazai zsidóság meg lehet elégedve, ha a törvényjavaslat intencióinál nem fordul rosszabbra a sorsa”.

Voltak azonban olyanok, akik ezt kétségbe vonták. A Noble, a brit külügyminisztérium tanácsosa a budapesti követ jelentése kapcsán megjegyezte: „van-e valóságalapja annak a feltételezésnek, hogy ez majd kifogja a szelet a szélsőségesek vitorláiból. [...] Attól tartok, hogy Magyarországon ez még csak a zsidóellenes irányvonal kezdete, és nem a vége.” De Reményi-Schneller pénzügyminiszter is azt mondta április 14-én Montgomerynek, hogy „ez a tör-

ban indokolta Tasnádi Nagy András a törvényjavaslatnak a sajtót és a kulturális szférát érintő rendelkezéseit: „A magyar lélekben hosszú évtizedeken át lassan, észrevétlenül beférkőzött és mind hatalmasabbá vált a zsidóság ránknézve idegen lelkisége, amely különösen itt, a fővárosban már-már nemzeti egyéniségünket fosztotta meg egyéni színétől. Sajtóban, irodalomban, színházban, kabaréban, mulatóban jelentkezett, a mindennapi élet ezer megnyilatkozásaiba behatolt, sőt főként városainkban úrrá lett az a speciális zsidó szellemiség, amely értetlenül, sokszor ellenségesen áll a magyar lélek, a mi nemzeti múltunk, jövő törekvéseink előtt.”¹⁹

A liberális lapok és a szociáldemokrata *Népszava* elsősorban azt sérelmezték, hogy a törvényjavaslat „rést üt az alkotmányon”, gyökeresen szakít a jogegyenlőség elvével, és erősen belenyúl a magyar magánjogba is. Különösen a szociáldemokrata kritika azt is hangsúlyozta, hogy a törvényjavaslat nem az alapvető társadalmi problémák megoldását célozza, „nem változtatja meg az ország gazdasági és társadalmi struktúráját”, főleg a keresztény középosztály érdekeit szolgálja, „kidobják a kis zsidó alkalmazottakat”, de: „Érintetlenül hagyják a nagy földbirtokot, a nagyjövedelmeket, a zsidókét is, a kartellek fajtogatását, az álláshalmazást.”²⁰

A kisgazdapárt vezérének, Eckhardt Tibornak távollétében egyelőre nem kívánt állást foglalni a törvényjavaslatról. Az egyesült kereszténypárt egyik része – Csilléry csoportja – kevesellte a törvényjavaslatban foglalt rendelkezéseket, azok szigorítását kívánta, másik részének véleménye szerint a törvényjavaslat nem egyeztethető össze a katolikus egyház szellemével, a párt harmadik része pedig gazdasági szempontból helytelenítette a törvényjavaslat egyes rendelkezéseit. A kereszténypárthoz nem tartozó reformkatolikus irányzat – amelynek orgánuma a *Korunk Szava* volt – élesen bírálta a törvényjavaslatot.²¹

A szélsőjobbaldali erők – mint ez várható volt – elégtelennek tartották a törvényjavaslatban foglaltakat. Hubay Kálmán sommás értékelése szerint „a törvényjavaslatban tervezett intézkedések [...] nem jelentik semmilyen vonatkozásban sem a zsidóságnak a magyar szellemi és gazdasági életből való visszaszorítását”. Fő kifogásuk az volt, hogy a javaslat a zsidóságot nem nyilvánítja fajnak. Ezt különösen élesen a Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesülete fogalmazta meg: „a magyar és a zsidó két egymástól testben és lélekben különböző faj, mely tényen az esetleges megkeresztelkedés nem változtathat, ennél-

fogva a zsidókérdésnek minden olyan rendezése, amely ezzel a való ténnyel nem számol, csak hiányos és sántikáló félmegoldás lehet”. Ezt hangsúlyozta a Turul Szövetség (a zsidóság faji kisebbségnek nyilvánítását kívánva), a Hungária – a műegyetemi bajtársi egyesület – és a Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt is. A másik általános kifogást az 5%-os országos arány helyett a 20%-os arány megállapítása jelentette. Felvetődött még részükről a vegyesházasságok és a zsidók névmagyarosítása tilalmának követelése, az állampolgárságok revíziója, a háborús vagyonok felülvizsgálása, a hadimilliomosok vagyonának kisajátítása, a zsidó kézben levő hadiipari üzemek államosítása és a zsidó földbérletek haladéktalan megszüntetése. Mind ezt a legrészletesebben Méhelc Lajos fogalmazta meg (azokat kiegészítve a házasságon kívüli nemi kapcsolat, a vérrontás szankcionálásával, magyar leányok zsidók szolgálatába állásának tilalmával és mindennemű zsidó bevándorlás megakadályozásával).²²

Figyelmet érdemel még Bethlen István április 10-én megjelent nyilatkozata. Bethlen ebben megismételte a zsidókérdés konstruktív program keretében történő megoldásának szükségességére vonatkozó, a képviselőház 1937. május 11-i ülésén kifejtett véleményét. Egyetértett ugyan a törvényjavaslatnak azzal a célkitűzésével, hogy a vállalatok tisztviselői között, a sajtó-, a színházi és mozivállalatokban, valamint bizonyos szabad értelmiségi foglalkozások terén a keresztények nagyobb arányban legyenek képviselve, „de talán még nagyobb súlyt helyeznék arra, hogy a gazdasági életben lépésről-lépésre önálló keresztény vállalkozások teremődjenek [...] a gazdasági élet minden ágában. [...] A benyújtott törvényjavaslatban szolgálni kívánt cél biztosításával ugyanis teremthetünk egy új keresztény gazdasági bürokráciát, [...] végeredményben azonban nem érjük el azt a célt, hogy az önálló ipari és kereskedelmi vállalkozásban, a benne fekvő tőkékben és a vagyoni gyarapodás lehetőségeiben a keresztény társadalom számarányának és nemzetfenntartó jelentőségéhez mérten vegyen részt, a kereskedelmi, valamint az ipari vállalkozást valóban szeresse és ne a nyugdíjas hivatalnoki álláshoz jutás legyen egyedül ambíciója”. Bethlen most is hangsúlyozta, hogy a kitűzött célt „fokozatos és tisztes evolúció révén” kell elérni, „harmóniában a jogállam fogalmával, a méltányossággal és a magyar tradíciókkal”.²³

A TÖRVÉNYJAVASLAT MEGVITATÁSA

Közben a legiszláció folyamata gyors ütemben haladt előre. A képviselőház együttes bizottsága már egy héttel az indokolás benyújtása után, április 22-én megkezdte a törvényjavaslat tárgyalását. A liberális és a szociáldemokrata képviselők rámutattak a jogegyenlőség alkotmányos elvének megsértésére, Rassay Károly szerint: „A javaslat brutálisan összetöri az alkotmány egyik pillérét, az állampolgári jogegyenlőség elvét.” Példátlannak tartották, hogy „állampolgári elemi jogokat nem törvényben, hanem [...] a jövőmenő kormányok rendeletben fognak szabályozni”, ez „kormányzati onnipotencia”. Kifogásolták a kormánynak adott felhatalmazásnak a 9. § szerinti kiterjesztését is. Elsősorban a szociáldemokrata képviselők hangsúlyozták azt is, hogy nem a zsidókérdés a legsúlyosabb társadalmi probléma. (Farkas István: „a javaslatból egyetlen földmunkásnak, egyetlen ipari munkásnak nem lesz semmilyen haszna [...] Ebből a javaslatból nem lesz munka, nem lesz megélhetés.”) Kéthly Anna szerint pedig a törvényjavaslattal akarják elterelni a figyelmet a legfontosabb társadalmi kérdésekről.

Bethlen István azt emelte ki, hogy a törvényjavaslat „a jogegyenlőség súlyos sérelme [...] A jogegyenlőség a magyar alkotmány integráns része és alapja.” Az előzőekben említett nyilatkozatában foglaltakat megismételte: „ez az eszköz, amelyhez a kormány nyúlni akar, a zsidókérdést nem oldja meg, mert nem arról van szó, hogy a gazdasági életben újabb kis bürokrata állásokat teremtsünk [...], hanem arról van szó, hogy a keresztény magyar társadalom a maga önálló vállalkozásaiban legyen képes az országban újból domináló szerepet játszani a gazdasági élet terén”. Végül felhívta a figyelmet a törvény várható kedvezőtlen külföldi hatására, valamint a győri program, az ötéves terv megvalósításának veszélyeztetésére. A kiszagdapárt részéről Tildy Zoltán bejelentette, hogy elfogadják a törvényjavaslatot, de azt is kifejtette, hogy vannak a zsidókérdésnél „súlyosabb és sürgősebb” problémák, a közel 3 milliós nincstelen falusi tömeg, amely nehezebb viszonyok között él, mint az a réteg, amelynek érdekében a törvényjavaslatot előterjesztették.

A szélsőjobb oldali, valamint a keresztény párt jobbszárnyához tartozó képviselők a törvényjavaslatban foglaltakat a zsidókérdés megoldására több tekintetben elégtelennek ítélték. Egyik fő kifogásuk a 20%-os arány megállapítása volt, követelve a zsidóság népességen belüli 5%-os

arányának alkalmazását. Javasolták az intézkedések kiterjesztését a gazdasági élet más területeire, így a kisiparra, a kiskereskedelemre és a közszállításokra, szükségesnek tartva továbbá zeneművészeti, képzőművészeti, ipari, gyógyszerészeti és állatorvosi kamarák felállítását is. (Ezzel kapcsolatban Hóman közölte, hogy az írókat, képzőművészeket és zeneművészeket magában foglaló írói és művészi kamara létesítésére ősszel törvényjavaslatot kíván az Országgyűlés elé terjeszteni – erre azonban akkor nem került sor.) Többen is követelték e képviselők közül a zsidóság fajjá nyilvánítását (de ez volt a kormánypárti Makkai János véleménye is). Felvetették az állampolgárságok felülvizsgálásának kérdését is, Csilléry szerint pedig zsidó egyáltalán ne lehessen újságíró, és javasolta a törvényjavaslat címének „Törvényjavaslat a zsidóság térfoglalása ellen”-re való megváltoztatását. E képviselők a fentiekre vonatkozólag több határozati javaslatot is benyújtottak.²⁴

A vitában elhangzottakra a bizottság április 26-i ülésén Darányi, Mikecz és Imrédy válaszolt. (Darányi még előzőleg, 22-én este adott nyilatkozatában közölte: „A törvényjavaslatnak összes alapelvei változatlanok maradnak. Néhány módosítást az előadó úr terjeszt elő.”) Darányi viszonylag rövid beszédében igyekezett megcáfolni a jogegyenlőség megsértését hangsúlyozó véleményeket. Szerinte a nagy elveket „természetesen sértetlenül kell fenntartani, de nem formalisztikusan, hanem lényegükben. Lehetőleg egyenlő előfeltételeket kell biztosítani az életlehetőségekhez és enyhíteni kell a gazdasági egyenlőtlenséget, amelyet [...] a zsidóság egy része de facto gyakorol, előidéz és fenntart bizonyos vállalatokban”. Kijelentette még, hogy a javaslat „nem érinti a zsidóság polgári és politikai jogait”. Mikecz szerint a törvényhozás „a jogegyenlőséget sohasem tekintette olyan elvnek, amelynek mindenképp felett érvényesülnie kell a nemzet életének rovására, hanem amikor [...] szükségessé vált [...] a jogegyenlőség elvét az állam érdekében korlátozta”. Azt is megállapította, hogy a kormánynak adott széles körű felhatalmazásban sem rejlik semmiféle alkotmányos sérelem. A faj vagy felekezet kérdését sajátos módon, de lényegében a fajelméleti felfogásnak megfelelően értelmezte: „A törvény célja rendelkezés, nem pedig deklaráció tétele. Természeti adottságot törvényi deklaráció sem pro, sem kontra, megváltoztatni nem tud. Ha faj a zsidóság, akkor faj marad akkor is, akár deklaráljuk ezt törvényben, akár nem [...] a zsidóság felekezet is [...]”

nem minden zsidó izraelita felekezetű”, de előfordulhat az is, hogy „nem minden izraelita zsidó”. Imrédy beszédében az ország gazdasági helyzetét ismertette, és hangsúlyozta, hogy a törvényjavaslat nem veszélyezteti a győri program, az ötéves terv végrehajtását.

A törvényjavaslat általános vitáját befejezve a bizottság a javaslatot 8–4 liberális és 4 szociáldemokrata képviselő ellenszavazatával elfogadta. A részletes vita során a bizottság a módosító indítványokat elvetve csak néhány, többnyire az előadó által javasolt változtatást eszközölt. Így a színművészeti kamara elnevezését színművészeti és filmművészeti kamarára módosította, a 4. § a) pontját kiegészítette a hősi halált halt szülőknek gyermeke és a hadiözvegy szavakkal, új c) pontjában az 1919. augusztus 1-je előtt született, keresztény hitre áttért szülőknek nem izraelita leszármazója szövegrésszel, a 8. §-ban pedig az egyes színházak esetében az arányszám megállapítását a kormány hatáskörébe utalta.²⁵

Az együttes bizottság jelentését a képviselőház május 2-i ülésén terjesztették be, és már három nap múlva, május 5-én megkezdődött a törvényjavaslat plenáris vitája. Ugyanazon a napon jelent meg a *Pesti Napló*ban „az írók, művészek és tudósok egy csoportjának deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz”. Az 56 aláíró között volt Bartók Béla, Bernáth Aurél, Csók István, Darvas József, Ferenczy Noémi, Féja Géza, Kernstok Károly, Kodály Zoltán, Molnár Kálmán, Móricz Zsigmond, Polner Ödön, Schöpflin Aladár, Somlay Artúr, Szabó Zoltán, Tersánszky Józsi Jenő, Vaszary János és Zilahy Lajos. A nyilatkozat szerint:

„Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai [...] az emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiasság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük föl szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, melyet az úgynevezett 'társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat' megvalósulása esetén törölné a magyar alkotmányból. Ez a javaslat a társadalmi egyensúly biztosítását ígéri, de egy szava sincs a legszegényebb, gazdaságilag legelesettebb és legárvább rétegek sorsának jobbrafordításáért [...] Ez a javaslat a zsidók közül is elsősorban a szegényeket veszi célba [...] Lelkiismeretünkkel nem tartjuk összeegyeztethetőnek, hogy a világi hatóságok a megkeresztelések között dátum szerint tegyenek különbséget [...] Minket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk, az

ország európai hiteléhez és nemzeti függetlenségünkhöz való ragaszkodásunk készlet arra, hogy soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, melyet történelmünk legszébb korszakában, az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki. [...] Ezért tiltakozunk lelkiismeretünk minden erejével és hisszük, hogy szavunk nem marad hatás nélkül.” (Babits Mihály, Illyés Gyula és Márai Sándor nem írta alá a nyilatkozatot, Babits azonban tíz nap múlva „A tömeg és a nemzet” című, erkölcsi hitvallásnak tekintett cikkében hitet tett a szellem, a humanizmus és a szabadság mellett.)

Több jobboldali folyóirat bírálta a deklarációt, különösen azt, hogy az aláírók között a magyar irodalom és művészet legkiemelkedőbb képviselői is szerepeltek. Ezzel kapcsolatban a *Napkelet* utalt arra is, hogy „mi ebben a névsorban azok sorát kapjuk, akik a zsidó szellemiség tőkéjével szerves és hálás kapcsolatban állanak”. Ugyanezt írta Fábrián Dániel a *Magyar Út*-ban: „az aláírók nagy többsége sajnos, üzleti kapcsolatban is van a zsidó kiadó cégekkel; ez bizonyos mértékben megzavarhatja az ő állásfoglalásuk nagyszerű gesztusát”. Bangha Béla folyóirata még tovább ment a denunciálásban és a következtetések levonásában: „Miért tűrjük ma is, hogy szellemi és művészeti életünkben irányt szabó működést fejthessenek ki olyan keresztényeknek született egyének, akik nyíltan a nemzetközi szabadkőműves-vörös fronttal rokonszenveznek? [...] Azt a bizonyos baloldali romboló irányzatot most egészen kell kiküszöbölni a magyar szellemi és művészeti életből akkor is, ha azt nürnbergi fémjelzésű árják képviselik s ha ezeknek működése a legmagasabb tudományos vagy művészeti nívót is megüti.”

A nyilatkozat tiszteletre méltó erkölcsi-politikai állásfoglalásnak tekintendő, aláíróik ama várákozása, hogy szavuk „nem marad hatás nélkül”, az akkori helyzettel, a politikai erőviszonyokkal nem számoló naiv optimizmusnak bizonyult.²⁶

A törvényjavaslat május 17-éig tartó tárgyalását – amelyen az együttes bizottsági vitához képest új érvek, vélemények már nem igen merültek fel – ismertette, Gyurgyák János monográfiájában megkülönböztette a felszólalók három kategóriáját: a javaslatot elutasító liberális és szociáldemokrata, a javaslatot nem elég radikális volta miatt el nem fogadó szélsőjobboldali képviselőket, valamint a törvényjavaslat mellett szóló kormánypárti képviselőket (bár utóbbiak közül

is néhányan a javaslat egyes rendelkezéseivel kapcsolatban kritikai megjegyzéseket tettek).

A törvényjavaslatot ellenző liberális és szociáldemokrata képviselők ezúttal is elsősorban a javaslatnak az állampolgári jogegyenlőség elvével ellentétes voltát, az alkotmány sérelmét hangsúlyozták. Gratz Gusztáv szerint: „Ha egyszer lejtőrünk a jogegyenlőség alapelvéről, akkor olyan lejtőre jutunk, amelyen igen nehéz lesz megállni.” A liberális képviselők meggyőzően bírálták ezzel kapcsolatban Mikecz önkényes jogi érvelését. (Rassay Károly: „Az állampolgári egyenjogúság nem a materiális jogok azonossága és mennyiségi egyenlősége, hanem a jogszerzés azonossága. Mikecz az igazságos kormányzás elvét összetéveszti az állampolgári jogegyenlőség elvével.” Rupert Rezső: „Mikecz nem a polgári jogegyenlőség kérdésével foglalkozott, hanem azzal, hogy vajon az alanyi jogok, a szerzett jogok lehetnek-e egyenlőtlenek. [...] a jogegyenlőség nem ez, hanem egy negatívum, az, hogy a polgári és politikai jogok teljességéből senkit nem lehet kizárni pusztán vallása, neme, nemzetisége alapján.”)

A szociáldemokrata képviselők, köztük Kéthly Anna és Peyer Károly most is azt emelték ki, hogy a törvényjavaslat – címétől eltérően – a leglényegesebb társadalmi és gazdasági problémákkal nem foglalkozik, sőt eltereli a figyelmet azokról. A baloldali ellenzéki képviselők kifogásolták a felekezeti és a faji szempont „keverését”, elvetve a zsidóság fajjá nyilvánításának szándékát. Élesen bírálták a törvényjavaslat 1. és 9. §-aiban a kormánynak adott széles körű felhatalmazást: „ez elkobzása a törvényhozás jogának [...] teljes pénzügyi és közgazdasági diktatúrát ad a kormány kezébe”. Kevésbé voltak meggyőzőek e képviselőknek – az akkori nemzetközi erőviszonyokat figyelembe véve – a törvény nemzetközi hatására, következményeire vonatkozó érvei.²⁷

A vitában felszólalók közül a törvényjavaslatot el nem fogadó szélsőjobboldali és kereszténypárti képviselők állásfoglalásukat azzal indokolták, hogy a javaslat nem kielégítő, nem alkalmas a zsidókérdés gyökeres megoldására. Az „nem fél-, hanem még negyedmegoldást sem jelent” – mondotta Meizler Károly, Matolcsy Mátyás szerint pedig „csak a teljes rendszerváltozás, a feudalizmus és a gazdasági liberalizmus felszámolása lehet az egyedüli út, hogy új élet induljon a magyar földön”. De a törvényjavaslatot elfogadó kormánypárti képviselők (valamint a kisgazdapárt

részéről egyedül felszólaló Eckhardt Tibor) között is voltak olyanok, akik felhívták a figyelmet a javaslat hiányosnak tartott pontjaira.

Érveik között szerepelt a zsidóság egyértelműen fajjá nyilvánításának elkerülése. (Csilléry határozati javaslata szerint: „A törvényjavaslatban kimondandó az, miszerint zsidó felekezet nincs, hanem csak zsidó faj van. Ennek alapján a zsidók csak 5,1%-ban [...] alkalmazhatók, úgy az értelmiségi munkakörben, valamint a kereskedelmi és ipari üzemeknél és vállalatoknál, nem különben valamennyi kamara, illetve érdekképviselet tagjai sorában is csak ilyen számban lehet őket felvenni.”) A 20%-os keret helyett az 5,1%-os arány alkalmazását tartották szükségesnek, és az 1919. augusztus 1-jei terminus helyett a bevándorlás időpontjának figyelembe vételét kívánták. Müller Antal olyan határozati javaslatot nyújtott be, amelynek értelmében „az önálló iparosoknál és kereskedőknél [...] vitessék keresztül a zárt szám”, továbbá „minden állami és hatósági közmunkákból és közszállításokból a zsidóság számarányának megfelelőleg részesedjék”. Gróf Károlyi Viktor és Csilléry András élesen támadták a zsidó sajtót, az utóbbi szerint „zsidó ne legyen Magyarországon újságíró. [...] nem kell felvenni egyetlen zsidó újságírót sem a sajtókamarába”. Meizler határozati javaslatot nyújtott be arra vonatkozólag, hogy a kormány az 1867. évi emancipációs törvény hatályon kívül helyezésére „haladék nélkül nyújtson be javaslatot s ebben kifejezetten tiltsa el a zsidók és magyarok közötti házasságkötést és súlyos büntetősankcióval sújtsa a közöttük házasságon kívül történő nemi érintkezést is”. Többen javasolták a zsidók állampolgárságának felülvizsgálását, és néhányan célszerűnek tartották a zsidók kivándorlásának előmozdítását. (Ulain Ferenc szerint: „Csapoljuk le a zsidóproletariátus egy részét”, évi 15-20.000, 10 év alatt 150-200.000 fő kivándorlásával számolva.)²⁸

A törvényjavaslatot támogató kormánypárti képviselők érvei megegyeztek a javaslat indokolásában foglaltakkal, valamint az együttes bizottsági vitában elhangzott kormányzati felszólalásokkal. Az állampolgári jogegyenlőség sérelmét most már nem tagadták, de a társadalmi igazságosság elvét és a nemzet érdekeit annál fontosabbnak ítélték. A felszólalásokra válaszoló Mikecz igazságügyminiszter szerint a törvényjavaslat nem jelent semmiféle közjogi jogszűkítést a hazai zsidóság számára, és nem jelent törvény előtti egyen-

lőtlenséget sem. „Egyedül a munkavállalási szabadságot érinti [...] a lehetőségeket szűkíti meg azáltal, hogy [...] a nem zsidó néprétegeknek ad bizonyos jogosultságot a kereskedelmi és általában a gazdasági élet egyes ágazataiban és a szellemi élet bizonyos területein való elhelyezkedésre. [...] a javaslat szűkíti a jogegyenlőséget [...] a jogegyenlőségnek mindig egyúttal a társadalmi igazságosság elvét is szolgálnia kell. [...] A jogegyenlőség elve nem szolgálhat mást, mint a tényleges egyenlőtlenségek csökkentését.”

A felekezet vagy faj kérdésével kapcsolatban Tasnádi Nagy András azt hangsúlyozta, hogy a javaslat „faji alapon áll, ha nem is mondja azt ki [...] faji alapon áll, és hogy ezt nem mondja ki, ennek egyedüli oka az, hogy a mi törvényeink, illetőleg a Corpus Juris a faj fogalmát egyáltalán nem vezette be, ezt mint jogi fogalmat nem kezeli [...], tehát incidentaliter ebbe a törvényjavaslatba ezt a fogalmat nem lett volna helyes belevenni”. E kérdést illetően Mikecz azt mondta, hogy aki megkeresztelkedett, „az izraelita zsidóból keresztény zsidó lesz. [...] A kereszténység még egymagában nem jelent asszimilációt.” (Megjegyzendő, hogy a keresztény hitre való áttérésnek az asszimiláció feltételeként való tekintése a zsidókérdésről folytatott viták jellemző vonása volt.) „Bizonyos – folytatta az igazságügyminiszter –, hogy ennek a törvényjavaslatnak elgondolásánál a zsidóságot nem csupán mint vallásánál fogva a lakosság egyéb népcsoportjaitól elütő népcsoportot tekintettük, hanem tekintettük mint fajt, vagy ha úgy tetszik fajtát, amely fajtának csupán az egyik és nem is minden esetben kísérő jelensége az ősi vallásközösség.”²⁹

Az általános vitát lezárva a képviselőház – valamennyi határozati javaslatot elutasítva – elfogadta a törvényjavaslatot. A szavazási arányok – minthogy nem volt név szerinti szavazás – nem ismeretesek; a többségben levő kormánypárti, valamint a kisgazda képviselők nyilvánvalóan elfogadták a törvényjavaslatot, ellene szavaztak viszont egyrészt a liberális és a szociáldemokrata, másrészt pedig a kereszténypárti és a szélsőjobb oldali képviselők.

Az, hogy a képviselőház a liberális és szociáldemokrata képviselők határozott ellenzése és meggyőző érvei ellenére nagy többséggel megszavazta a törvényjavaslatot, tulajdonképpen nem volt váratlan, minthogy a kormánypárti többség az előző évtizedekben is mindig érvényesítette akaratát. Ezzel feltehetőleg az ellenzéki képviselők többsége is – a realitásokat, a poli-

tikai erőviszonyokat figyelembe véve – tisztában volt, de kötelességüknek érezték a jogegyenlőség védelme érdekében a diszkrimináció elleni fellépést, annak reménye nélkül, hogy küzdelmük bármilyen eredményre vezetne. Ezt Payr Hugó felszólalásában világosan elmondta: „Nem mint-ha egy percig is azt hinném, hogy ez a küzdelem eredményre vezet [...] Mégis úgy vélem, jó, ha a képviselőház naplójában nyoma van annak, hogy a kormány-omnipotencia, a megalkuvás és behódolás korszakában voltak, akik figyelmeztették a kormányt arra, hogy az az út, amelyre a nemzetet viszi, veszedelmekkel teljes és tragikus fordulathoz vezethet.”

Az általános vitát követően a részletes vita már meglehetősen érdektelen volt. A képviselőház a túlnyomórészt liberális képviselők által benyújtott módosító indítványokat kivétel nélkül elutasította, és a törvényjavaslat egyes szakaszait az előadó által beterjesztett néhány kisebb módosítással elfogadta. (E módosítások egyike a 2. §-nak a sajtókamara, valamint a színművészeti és filmművészeti kamara feladataira vonatkozó bekezdéssel való kiegészítését jelentette; e kamarák feladatai közé tartozott többek között „a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatása és biztosítása”).³⁰

A törvényjavaslatot a képviselőház május 18-i ülésén harmadszori olvasásban is elfogadta, és áttette a felsőházhoz, amely azt rövidesen tárgyalás alá vette. Egyes liberális képviselők optimista várakozással tekintettek a felsőház vitája elé. Rassay már képviselőházi felszólalásában a következőket mondta: „Én bízom a törvényhozás másik faktorában, a felsőházban, bízom abban, hogy a felsőház ennél a javaslatnál be fogja igazolni létének jogosságát. Meg vagyok győződve róla, hogy a pártpolitikától nem feszélyezett felsőházban a keresztény egyházak főpapjai nem mehetnek el hallgatagon emellett a javaslat mellett, amely a vallást és a nemzet iránti hűséget összeférhetlenné deklarálja, amely a kereszténység dogmájából kabarcéccet csinál.” Rassay bízott a felsőházban helyet foglaló magasrangú katonák, az állampolgári egyenjogúság elvéért küzdő főurak utódainak, a megyék és az érdekképviseletek delegáltjainak állásfoglalásában is.³¹

E naiv várakozás azonban már a felsőház együttes bizottságának május 20-i ülésén illúzióknak bizonyult. Az egynapos ülésen Görgey László előadói beszédében hangsúlyozta, hogy „a társadalmi és gazdasági egyensúly az óslakos keresztény magyarság kárára elfogadhatatlan

mértékben billent meg a nemrég bevándorolt zsidó kisebbség javára”, majd két katolikus főpap szólalt fel. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás abból indult ki, hogy általánosságban „nem híve a retroaktív törvényeknek, mert ezek igen sok zavart okoznak, különösen akkor, amikor például kész jogügyleteket és szerzett jogokat hatálytalanítanak”. Ugyancsak általános jelleggel azt hangoztatta, hogy „a törvénynek nem szabad az igazságossággal és a helyes felebaráti szeretettel ellentétbe kerülnie [...] Az igazságosság mind egyéni, mind pedig kollektív értelemben mindenkivel szemben kötelező és mindenkivel szemben egyforma, úgyhogy az igazságosságban nincsenek, nem is lehetnek fokozatok. Viszont a szeretetben [...] lehetnek és vannak is fokozatok [...] ceteris paribus jobban kell szeretnünk azokat, akiket közelebbi, mint azokat, akiket távolabbi családi, nemzeti, vallási stb. kötelékek fűznek hozzánk. Sőt, végső szükség vagy jogos önvédelem esetén [...] jobban kell szeretnünk önmagunkat, mint másokat.” A fenti, nem teljesen egyértelmű általános megjegyzéseket követően a hercegprímás bírálta a törvényjavaslat 4. szakaszát, amely „terminushoz köti a megkeresztelkedett zsidók asszimilációjának vélelmezését, de nem mondja meg világosan, hogy faji vagy vallási szempontból tekinti-e az asszimilálódást”, és leszögezte, hogy „a kereszttség szentségének hatályát semmiféle emberi törvény által terminushoz kötni nem lehet”. Végül kijelentette, hogy a javaslatot annyiban fogadja el, amennyiben az a kifejtett elveknek megfelel.³²

Az utána felszólaló Glattfelder Gyula csanádi püspök szerint jobb lett volna, ha a kormány olyan törvényjavaslattal jött volna, amely a szellemi munkanélküliek elhelyezéséről gondoskodik, mert „tulajdonképpen ez a kérdés gerince”. Még jobban szerette volna, ha „a gazdasági élet vezetői, a zsidók maguktól megoldották volna a keresztény magyar fiatalságnak ezt a rettenetesen nehéz problémáját”. Mivel a törvényjavaslat a magyar ifjúságról kíván gondoskodni és az ifjúság helyzetén könnyíteni is fog, ezért a javaslat érdemi intézkedéseit elfogadja. A kikeresztelkedések időpontjával kapcsolatban a javaslat vonatkozó pontját azonban nem fogadja el; szerinte helyesebb lett volna ehelyett a törvénybe azt beiktatni, hogy a kikeresztelkedettek közül „csak a több generáción keresztül itt élő családok tekinthetők asszimiláltaknak”. Kifogásolta továbbá, hogy a javaslat nem gondoskodik a kényerüket elvesztők végellátásáról (és erre vonat-

kozólag olyan módosító indítványt tett, hogy a kormány rendeletben írja elő a vállalatok végellátási kötelezettségét). E mérsékelt hangvételű kijelentések után a püspök hangot váltott: „a zsidóság a világszerte tomboló antiszemita viharban azt aratja – mondotta –, amit maga vetett [...] A radikális zsidó fiatalság a Galilei Körben, a szabadgondolkodó körökben, a szabadkőműves páholyokban és a destruktív sajtóban mindent aláaknázott és kigúnyolt, ami ebben az országban kegyeletes, szent és erkölcsi érték. Megtámadták, megingatták és felforgatták a trónt és az oltárt [...] megdöntötték a jogrendet is s ezzel együtt a polgári és üzleti élet biztonságát is.” Glattfelder helyeselte, hogy „a javaslat helyet biztosít a keresztény újságíróknak, az a fontos azonban, hogy a keresztény újságírókon keresztül bevonuljon és domináló szerephez jusson a sajtóban a keresztény etika. Ha ugyanis csak a zsidóság fog kivonulni a sajtóból, az a szellem azonban, amelyet destruktív jellegénél fogva zsidó szellemnek nevezünk, megmarad, akkor a baj és a botrány még nagyobb lesz.”³³

Raffay Sándor evangélikus püspök felszólalásában azonosította magát Serédi és Glattfelder kijelentéseivel. Szerinte is egy törvénynek „soha sem lehet célja bárkivel szemben igazságtalanság okozása, még kevésbé a jogfosztás, a jogegyenlőség visszafejlesztése. A javaslatban ennek a két sajnálatos dolognak árnyékát látja.” Az áttérés határidejére vonatkozólag a legalkalmasabbnak a recepciós törvény időpontját tartotta. A javaslatot elfogadta azzal, hogy „minél kevesebb keserűség és méltánytalanság kísérje ezt a különben időszerű és szükséges törvényt”. A többi felszólaló – a gyáriparosokat képviselő zsidó Buday-Goldberger Leó kivételével – elfogadta a törvényjavaslatot, de számos kritikai megjegyzést is tett. Így Teleszky János helyeselte a javaslat célját, különösen azt, hogy a keresztény értelmiség nagyobb mértékben vegyen részt a gazdasági életben, de sajnálta, hogy a kormány „ezt a helyes célt olyan eszközökkel akarja elérni, amelyek nem egyeztethetők össze a magyar törvényhozás történelmi hagyományaival és amelyek a magyar alkotmány szellemével nem állanak összhangban”. Örfly Imre helytelenítette, hogy „az idejében kikeresztelkedett zsidókat előnyben részesítsék az évszázada itt élő megmagyarosodott, de hitéhez ragaszkodó zsidókkal szemben”. Prónay György báró szerint a javaslat „a lehetséges megoldások közül a legszerencsétlenebbet választotta”, veszélyes a felekezeti és a

faj összekeverése, és kényes dolog a törvényt visszaható erővel felruházni, a 9. §-ban pedig a kormánynak adott felhatalmazás „a gazdasági élet terén parancsuralmi rendszert jelent”.

A felszólalásokra már a nemzetiszocialista erőkkal szembeni erélytelensége, sőt a velük való paktálás miatt lemondásra kényszerült Darányi helyébe lépő Imrédy Béla válaszolt. Beszédének első részében a kikeresztelkedés problémájával kapcsolatban hangsúlyozta: „sem az előző, sem ez a kormány nem gondolt és nem gondol arra, hogy beleavatkozzék annak a megállapításába, hogy ki keresztény és ki nem? Ez dogmatikai, egyházjogi és egyházszerkezeti kérdés, amely az egyházak kompetenciájába tartozik [...] aki megkeresztelkedett, az keresztény. Itt azonban arról van szó, hogy előttünk van egy társadalmopolitikai kérdés, amelyet minél előbb és minél gyorsabban kell megoldani, hogy ez a mérgező anyag a közvéleményből kikerüljön és a kérdés nyugvópontra jusson.” A továbbiakban azt fejtegette, hogy a zsidókérdésnek faji és szellemiségi oldala van, az utóbbit illetően tagadhatatlannak tekintette, hogy a magyar közéletben, különösen Budapesten kialakult „egy olyan szellemiség, amely közéleti, társadalmi, erkölcsi problémákról vallott felfogásában nem mindenben egyezik, sőt gyakran elég élesen elkülönült attól a magyar lelkiségtől, amelyet mi örököltünk és amelyet át akarunk adni utódaink számára. Ennek a szellemiségnek kialakulásában [...] aránylag igen nagy számmal szerepeltek olyan egyének, akiknek zsidó származásuk nem vonható kétségbe. Ez a szellemiség az, amellyel szemben különösen küzdenünk kell.” E tekintetben – Glattfelderrel egyetértve – azt hangoztatta, hogy „ez ellen a szellemiség ellen nem elég személycserével küzdeni, hanem ezt a szellemiséget el kell tüntetni, hogy ne vegyék át azok, akik nem zsidó származásúak és ne ápolják tovább azt, mint destruáló és szétbomlasztó szellemet.” A faj vagy felekezet problémájával kapcsolatban pedig azt mondta, hogy „a gyakorlatban a zsidó fajtság és az izraelita felekezethez való tartozás igen nagy százalékban egybeesik”. Az utóbbi kérdést illetően az ugyancsak felszólaló Mikecz Ödön megismételte a képviselőházi tárgyalás során kifejtett véleményét, és azt mondta, hogy a javaslat a döntő kérdésnek az asszimilációt tekinti. Az együttes bizottság végül is a törvényjavaslatot elfogadta, a részletes vita során pedig Glattfelder módosító indítványáról úgy nyilatkozott, hogy a végellátás a törvény végrehajtása során lesz megoldható

(ez a bizottság szerint „természetesen a lehetőség keretein belül történjék”).³⁴

A bizottsági vitát követően négy nap múlva a felsőház plénuma tárgyalta meg a törvényjavaslatot. Ennek során újabb érvek nem merültek fel. Az elsőként felszólaló Prónay György báró megismételte a törvényjavaslatlaltal kapcsolatban a bizottsági vitában elmondott kifogásait, a javaslatot azonban ennek ellenére elfogadta, azért is, hogy a kormánynak „erőt és erkölcsi alapot fog adni arra, hogy letörje azokat a felforgató mozgalmakat, amelyeknek agitációs eszköze éppen az antiszemitizmus volt”. A további felszólalók közül nem fogadta el a törvényjavaslatot Láng Lajos, a főváros liberális zsidó delegáltja (rámutatva annak ellentmondásaira, valamint arra, hogy a javaslat nem fogja ki a szelet a vitorlából, hanem olajat öntött a tűzre). Ellenezte a törvényjavaslatot Lőw Immanuel, a 84 éves szegedi főrabbi (emlékeztetve a 20-as évek elejének antiszemita hulláma során történt meghurcolására is), valamint Szőke Gyula (minthogy a javaslat „nem gyógyszer, hanem csak felületi kezelése [...] a nagy betegségnek”). A törvényjavaslatot elfogadók közül Meskó Zoltán szerint nem engedhető meg, hogy „a liberális érának romlasztó és bomlasztó hatása [...] továbbra is fenntartsék”. Péchy Manó lehetetlennek tekintette azt, hogy „az ezeréves történelmi múlttal bíró nemzetben egy nagyobbára idegen országokból beszívargott kisebbség a saját külön faji lelkiségével úgy gazdasági, mint szellemi téren domináló szerepet játsszék”, Téglássy András szerint pedig a baj az, hogy a zsidóság mindig csak a magasabb társadalmi osztályokkal hajlandó házasság útján összeolvadni, ami „a középosztály elzsidósodását vonja maga után”.³⁵

A katolikus főpapok közül a plenáris ülésen senki sem szólalt fel. Raffay Sándor evangélikus püspök szükségesnek ítélte a törvényjavaslat benyújtását, amelyre a kormányt „előzetes magatartásával” a zsidóság kényszerítette. A javaslatot elfogadta, bár annak formáját nem tartotta a legszerencsésebbnek, és ezúttal is vitatta az 1919. augusztus 1-jei terminust. (Meggjegyzendő, hogy Raffay két és fél év múlva tartott előadásában már azt fejtegette, hogy a két zsidótörvény nem sikerült, mert vallási alapon kísérelte meg a faji probléma rendezését. A zsidókérdést „csak faji alapon lehet megoldani”, és annak első lépése a fajkeveredés megszüntetése lenne...)

Ravasz László, a dunamelléki református egyházkerület püspöke terjedelmes felszólalásában –

hosszas történelmi eszmefuttatással – abból indult ki, hogy a zsidókérdés „az emberiségnek több mint kétezer esztendő komplexuma, egyszerűs mind sorskérdése”. A törvényjavaslat elfogadása meggyőződése szerint „nemcsak az ország békéjét és nyugalomát és biztonságát szolgálja, hanem javára válik végeredményben éppen azoknak, akik elfogadása ellen [...] hevesen tiltakoznak”. Hangsúlyozta, hogy a keresztyén egyház nem mondhat le missziói hivatásáról, de kellően meg kell vizsgálni az áttérés motívumait. Hivatkozott arra a régi mondásra, hogy a rosszakért a jók szenvednek: „Olyan törvényt hozunk, amely sok zsidószármazású embernek [...] fájdalmat okoz, a legmélyebb fájdalmat a legnemesebb és legjobb ilyen származású embernek. Mi keresztyének, ezt ne felejtjük el, gondoljunk rájuk szeretettel [...] érezzünk gyöngédséget és érezzünk szeretetet irántuk.” Felszólalását azzal fejezte be, hogy „küzdjön velünk együtt a zsidóság, a zsidó végzet, az emberiség zsidókomplexusa ellen, hadd oldódjék meg ez a régi sors, ez a régi kérdés és régi átok. Nekik is, nekünk is, ez az érdekünk.” (A püspök 1992-ben megjelent emlékiratában e felszólalásáról a következőket írta: „Megszavaztam az első zsidótörvényt. [...] Később már láttam, hogy ez volt a végzetes lépés. Bármennyire igaz volt mindaz, amit a beszédem folyamán felhoztam, nekem azt kellett volna mondanom: a javaslatot nem fogadom el, mert vétek vele a demokrácia alapelve, a jogegyenlőség és az emberi szabadság eszméje ellen.”)⁵⁶

A felszólalásokra válaszoló igazságügyminiszter megismételte az előző tárgyalások során a jogegyenlőség elvét relativizáló, a jogi fogalmakat keverő fejtegetéseit, a felekezet vagy faj kérdéséről pedig ezúttal azt mondta, hogy „a zsidóság nem csupán faj, fajzat vagy fajta, vagy akárminek nevezett más entitás, de bizonyos mértékben felekezet is, bizonyos mértékben vallás is”. – A felsőház végül is a törvényjavaslatot elfogadta; a szavazási arányokat ez esetben sem ismerjük.⁵⁷

A TÖRVÉNY VÉGREHAJTÁSA

Az immár mindkét ház által elfogadott törvényt május 29-én hirdették ki. A törvény említett 1. §-a értelmében a „szükséges és halaszthatatlanul sürgős” intézkedéseket rendeleti úton három hónap alatt kell megtenni. A kormány ezt „túteljesítette”: alig négy hét múlva már megjelent a törvény első végrehajtási rendelete, majd

július közepén ennek kiegészítése, augusztus végén pedig a sajtókamara, valamint a színművészeti és filmművészeti akadémia felállításáról szóló rendelet. Ezek rendkívül részletes, bürokratikus – ugyanakkor számos kérdést, különösen a vállalatok esetében nem elég világosan szabályozó – előírásokat tartalmaztak, és több tekintetben a törvényben foglaltak szigorítását jelentették. Antal István igazságügyi államtitkár szerint azért volt szükség a részletes rendelkezésekre, mert „a legváltozatosabb igyekezetek történtek a törvény végrehajtása során a paragrafusok közötti ügyes bújócskajátékok révén a gyakorlatban megghiúsítani a törvény által szem előtt tartott közérdekű célok elérését”.

A szigorítások közé tartozott a zsidónak tekintendők körének meghatározásával kapcsolatban, hogy zsidónak minősítendő az, aki „az izraelita hitfelekezetből anélkül lépett ki, hogy más bevett felekezetbe lépett volna vagy [...] nem bevett felekezetbe tért át”, valamint az „aki az 1919. évi július 31. napja után született, ha a megjelölt időpontban az atyja vagy anyja az izraelita hitfelekezet tagja volt” (ami a vegyesházasságból származókat érintette). További szigorítás volt az, hogy az orvosi kamarák esetében a 20%-os arányt külön kellett megállapítani a közszolgálatban álló vagy törvény alapján létesített intézetekben működő orvosok és a kamarák egyéb tagjai tekintetében. (Ez utóbbi rendelkezést 1939 áprilisában a Közigazgatási Bíróság egy konkrét beadvány kapcsán a törvény vonatkozó paragrafusában foglaltakkal ellentétesnek ítélte.) Ugyancsak külön-külön kellett ezt az arányt megállapítani a mérnöki kamara esetében a közszolgálatban állókat és a magánmérnököket illetően. A sajtókamara felállítására vonatkozó rendelet szerint az egyes főosztályok névjegyzékébe zsidókat csak olyan számban lehet felvenni, hogy számuk az illető osztály összes tagjai számának 20%-át ne haladja meg. Hasonlóképpen a színművészeti és filmművészeti kamara esetében a 20%-os arányt az egyes főosztályok, ill. szakcsoportok szerint külön-külön kellett meghatározni. A kamarák esetében a részletes, a tagok és szüleik vallását, annak esetleges megváltoztatása időpontját feltüntető űrlapot az illetékes minisztériumnak, a gazdasági vállalatok esetében pedig az értelmiségi munkanélküliség ügyei kormánybiztosának kellett megküldeni (akinek a rendelet széles jogkört biztosított).⁵⁸

Röviden említést kell tennünk még arról, hogy megkezdődött a győri program, az ötéves

beruházási terv finanszírozásáról szóló 1938. évi XX. törvény végrehajtása. A gyáriparosok „hazafias kötelesség-érzéssel” vállalták az ezzel kapcsolatos terheket. A gyakorlatban rövidesen kitűnt, hogy ez korántsem érintette súlyosan a – nagyjából zsidó – nagytőkét. A vagyoadót ugyanis bankhitelből fedezték (a kereskedelmi bankok pedig a Magyar Nemzeti Bankhoz fordultak kölcsönért; az utóbbi ezt papírkiadás útján fedezte, ami azután idővel az infláció növekedéséhez vezetett). A már 1938 második felétől kibontakozó hadikonjunktúra pedig – 1939 májusáig a gyáripar mintegy 300 millió P katonai célú állami megrendelést kapott – a gyáripar jövedelmének jelentős mérvű növekedését eredményezte.³⁹

EPILÓGUS

Imrédy a kormánypárt szeptember 4-i kaposvári gazdagylülésén beszámolt arról, hogy a közelmúltban megjelent a zsidótörvény végrehajtására vonatkozó négy rendelet. „Ezzel betetőzést nyert az a jogi szabályozás [...], amelynek célja, hogy a zsidóságnak a hazai gazdasági és szellemi életben elfoglalt [...] túlzott befolyását arra a mértékre szorítsa vissza, amely a nemzet érdekei szempontjából kívánatosnak és a társadalom békéje szempontjából nélkülözhetetlenül szükségesnek mutatkozik.”

Imrédy politikája azonban 1938 őszén, a müncheni egyezményt követően lényegesen megváltozott. Ez a határozott németbarát külpolitikai orientáció mellett belpolitikai következményekkel is járt. Ennek szerves része volt a zsidókérdés előtérbe kerülése is, amit különösen a nyilas-hungarista mozgalom jelentős mértékű előretörése, a politikai hatalom megszerzésére irányuló törekvése, féktelen antiszemita agitációja, a zsidókérdés radikális megoldásának követelése is előidézett.

Imrédy a zsidótörvény „szigorításának” szükségességét először a november 13-i, a politikai válság megoldására tervezett lépésekre vonatkozó feljegyzésében vetette fel; ebben azt írta, hogy a reformprogram feladatai közé tartozik a zsidókérdésnek „az eddigénél tökéletesebb rendezése, a sajtóra, kultúrintézményekre stb. való befolyásának való visszaszorítása és a gazdasági életnek is erősebb és gyorsabb megtisztítása a zsidó túlhatalomtól. Meg kellene fontolni a zsidóság politikai helyzetének gyökeres szabályozását [...] és nem kell elutasítani a kisebbségi alapon álló megoldás gondolatát sem.” Há-

rom nap múlva, a Minisztertanács ülésén, az újjáalakult kormány programját vázolja javasolta, hogy a zsidókérdés tárgyalására a kormánypárt küldje ki a korábbi bizottságot, és egyúttal a minisztertanács megvitatta a zsidókérdéssel kapcsolatban tervezett főbb intézkedéseket. Imrédy még aznap a kormánypárt értekezletén is megindokolta a zsidókérdés „tökéletesebb” rendezésének szükségességét. A zsidóbizottság már másnap megkezdte a munkáját, és rövidesen az Igazságügyminisztérium is hozzáfogott az új zsidótörvény tervezetének kidolgozásához – ennek tárgyalása, a zsidókérdés „végső megoldásához”, a Holocausthoz vezető út újabb szakaszának bemutatása azonban külön tanulmány feladata.⁴⁰

JEGYZETEK

- ¹ *Függetlenség*, 1937. ápr. 20. 1-2.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933-1945. Bp., 1968. 211-215.
- ² *Budapesti Hírlap*, 1938. jan. 18. 5.; *Virradat*, 1938. jan. 3. 1.; C. A. Macartney: *October fifteenth. A history of modern Hungary. 1929-1945*. Edinburgh, 1957. Part I. 212-213.; Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták. (1935-1944.)* Bp., 1966. 98-102.; Randolph L. Braham: *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*. Első kötet. 2. Bővített és átdolgozott kiadás. Bp., 1997. 117-118.; *Magyarország története 1921-1941. Zsitvay Tibor emlékiratai*. Bp., 1999. 265-266.
- ³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 66 39620/1938.; *Nemzet Szava*, 1938. jan. 16. 1.; *Nemzeti Figyelő*, 1938. febr. 6. 1.; Macartney: i. m. 330.; *Sbvoay Kálmán titkos naplója és emlékirata*. Bp., 1983. 164.
- ⁴ *8 Órai Újság*, 1938. febr. 23. 1.; *Összetartás*, 1938. márc. 6. 1.; *Pesti Hírlap*, 1938. febr. 23. 5.; *Új Magyarország*, 1938. febr. 1. 1-2.; *Újság*, 1938. jan. 21. 2.; Sipos Péter: Egy politikai eszmerendszer kialakulása. In: *Szálasi Ferenc börtönnaplója. 1938-1940*. Bp., 1997. 35-36.
- ⁵ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933-1945*. Bp., 1968. 255-256.; Nathaniel Katzborg: *Zsidópolitika Magyarországon. 1919-1945*. Bp., 2002. 85-90., 237., 239.
- ⁶ *Bajtárs*, 1938. febr. 12. 2.; *Esti Újság*, 1938. febr. 22. 5.; *8 Órai Újság*, 1938. febr. 12. 5.; *Összetartás*, 1938. febr. 13. 1.
- ⁷ *Függetlenség*, 1938. márc. 6. 1-8.
- ⁸ MOL K 609 (A miniszterelnök győri beszédének visszhangja a külföldi sajtóban.); *Magyar Hírlap*, 1938. márc. 6. 1.; *Népszava*, 1938. márc. 8. 1.; *Összetartás*, 1938. márc. 13. 8.; *Pesti Napló*, 1938. márc. 6. 1-2.; *Új Magyarország*, 1938. márc. 8. 1.; *Újság*, 1938. márc. 6. 1-2., márc. 8. 1.
- ⁹ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 3084.; *Esti Újság*, 1938. márc. 8. 3-4.
- ¹⁰ *Esti Újság*, 1938. márc. 9. 1.; *Új Magyarország*, 1938. márc. 8. 5-6.; *Újság*, 1938. márc. 8. 3., márc. 13. 7-8.; Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Bp., 1922. 8-20.; Kovács Alajos: Az 1930. évi népszámlálás fontosabb eredményei. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 9. sz. 823.; Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. *Századok*,

1992. 1. sz. 59-79.; *Magyar Statisztikai Közlemények*. 96. k. Bp., 1936. 216-217., 260.
- ¹¹ *Függetlenség*, 1938. márc. 10. 1-3.; Macartney: i.m. 214-215.; Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim*. Bp., 1995. 264-265.
- ¹² *Bajtárs*, 1938. márc. 1., ápr. 7.; *Nemzeti Figyelő*, 1938. márc. 27. 1., ápr. 3. 1.; *8 Órai Újság*, 1938. márc. 22. 3., márc. 27. 11.; *Összetartás*, 1938. ápr. 10. 1-2.; *Új Magyarország*, 1938. márc. 20. 5-6.; *Virradat*, 1938. márc. 28. 3.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója (a továbbiakban: KN) XVII. k. 365.; Sipos: i. m. 38-39.
- ¹⁵ KN XVII. k. 309., 342-343., 368-369., 393., 469-470., 487.
- ¹⁴ *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Párhuzamos Archívum, Bp., 1999. 111-112., 159-161., 469-471.
- ¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1938. ápr. 8. 1-2.; *Esti Újság*, 1938. ápr. 8. 1-2.; *Pesti Hírlap*, 1938. ápr. 8. 1-4.; *Pesti Napló*, 1938. ápr. 8. 1-3.; *Újság*, 1938. ápr. 8. 1-5.
- ¹⁶ Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai (a továbbiakban: KI) X. k. 254-256.; Lucy S. Dawidowicz: *Háború a zsidók ellen*. Bp., 2000. 56-57.
- ¹⁷ *Esti Újság*, 1938. ápr. 9., 1-2.; *Újság*, 1938. ápr. 10. 1-2.; ápr. 17. 16., ápr. 22. 3-4.; Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: *Bibó István: Válogatott tanulmányok*. Második kötet. 1945-1949. Bp., 1986. 626-627.; Joseph Goebbels: *Napló*. Bp., 1994. 139., 189.; *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Párhuzamos Archívum, Bp., 1999. 161.; Katzburg: i. m. 89-93., 96; *Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszégetései. 1939-1941*. Bp., 2000. 179/183.
- ¹⁸ KI X. k. 257-282.
- ¹⁹ *Esti Újság*, 1938. ápr. 17. 1-4.
- ²⁰ *Esti Kurír*, 1938. ápr. 9. 7.; *Nemzet*, 1938. ápr. 9. 1-2.; *Népszava*, 1938. ápr. 10. 1-2., ápr. 17. 15.; *Pesti Napló*, 1938. ápr. 17. 7-8., 11-12.
- ²¹ *Esti Újság*, 1938. máj. 5. 3.; *Független Kisgazda*, 1938. ápr. 17. 4.; *Korunk Szava*, 1938. 9. sz. 277-278.; *Pesti Napló*, 1938. máj. 4. 4.
- ²² *Bajtárs*, 1938. ápr. 3.; Méhelc Lajos: A zsidójavaslat szépséghibái. *A Cél*, 1938. ápr., 109-116.; *Nemzeti Figyelő*, 1938. ápr. 14. 1-4.; *Összetartás*, 1938. ápr. 17. 1.
- ²⁵ *8 Órai Újság*, 1938. ápr. 10. 1-3.
- ²⁴ *Pesti Hírlap*, 1938. ápr. 24. 1., ápr. 25. 3-4.
- ²⁵ *Függetlenség*, 1938. ápr. 23. 1-4.; *Pesti Hírlap*, 1938. ápr. 27. 1-4., 1938. ápr. 28. 2.; Darányi Kálmán miniszterelnök, Mikecz Ödön igazságügyminiszter, Imrédy Béla közgazdasági miniszter beszédei a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat képviselőházi bizottsági vitájában. Bp., é. n.; KI. X. k. 463-464.
- ²⁶ *Magyar Kultúra*, 1938. 351.; *Magyar Út*, 1938. máj. 12. 4., máj. 19. 8.; *Napkelet*, XXIV. k. 1938. I. félév. 404-405.; *Nyugat*, 1938. I. k. 482.; *Pesti Napló*, 1938. máj. 5. 2., máj. 15. 3-4.; Vas István: *Miért vijjog a saskeveltyű?* II. k. Bp., 1981. 261-287.; Gyula Juhász: Hungarian Intellectual Life and „Jewish Problem” during World War II. In: *The Holocaust in Hungary forty Years Later*. New York, 1985. 55-58.
- ²⁷ KN XVIII. k. 303-315., 335-344., 353-363., 368-376., 378-384., 387-393., 424-432., 438-444., 451-458., 462-466., 526-541., 544-549., 555-569.; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztétörténet*. Bp., 2001. 139-141.
- ²⁸ KN XVIII. k. 315-319., 321-329., 376-378., 395-399., 401-417., 466-489., 509-517., 521-526.
- ²⁹ KN XVIII. k. 329-335., 344-351., 549-555.
- ³⁰ KN XVIII. k. 378., 573-586.
- ³¹ *Egyenlőség*, 1938. máj. 19. 1-2.; *Esti Kurír*, 1938. máj. 22. 7.; KN XVIII. k. 315.
- ³² *Budapesti Hírlap*, 1938. máj. 21. 3-5.; *Pesti Hírlap*, 1938. máj. 21. 5-6.; *Pesti Napló*, 1938. máj. 21. 5-6.
- ³³ Lásd a 32. jegyzetet.
- ³⁴ Lásd a 32. jegyzetet, továbbá: Imrédy Béla: *Múlt és jövő határán*. Bp., 1938. 35-39.
- ³⁵ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója (a továbbiakban: FN). III. k. 284-306.; Gyurgyák: i. m. 141-142.
- ³⁶ FN III. k. 304-312.; A zsidókérdés története Magyarországon. Dr. Raffay Sándor előadása az Országos Nemzeti Klubban 1941. november 27-én. Bp., 1941. 24-25.; Ravasz László: *Emlékezéseim*. Bp., 1992. 212-213.
- ³⁷ FN III. k. 318-323.
- ³⁸ *Egyenlőség*, 1938. jún. 30. 1-3.; *Esti Kurír*, 1938. jún. 28. 1-2.; *Esti Újság*, 1938. jún. 29. 3., *Pesti Napló*, 1938. jún. 28. 1.; *Magyarországi Rendeleték Tára*. 1938. Bp., 1939. I. k. 872-927., 944-961., 982-1015.; *A m. kir. Közigazgatási Bíróság újabb anyagi-jogi, hatásköri és eljárási joggyakorlata... I. k.* Bp., 1940. 559-560.
- ³⁹ *Magyar Gyárípar*, 1938. 6. sz. 1-11.; *Magyar Közgazdaság*, 1939. 28. sz. 1.; *Magyar Törvénytár. 1939. évi törvények*. Bp., 1939. 250-264.; Berend T. Iván – Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon*. Bp., 1975. 254-255.
- ⁴⁰ *Esti Újság*, 1938. nov. 17. 7., Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Bp., 1970. 18-23.; *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Párhuzamos Archívum, Bp., 1999. 404., 502.

